

11. Karojeva L.R. Dijalnistj kabinetu vyvchennja Podillja (1920-ti roky) v ghaluzi doslidzhennja pam'jatok starovyny i mystectva ta rozvytku muzejnoji spravy // Zavdannja krajeznavstva u doslidzhenni ta populjaryzaciji pam'jatok istoriji i kuljтуры: temat. zb. nauk. pr. K. 1991. S. 94-100.
12. Karojeva L.R. Krajeznavcha dijalnistj kabinetu vyvchennja Podillja v 1920-ti roky // IV respublikansjka naukova konferencija z istorichnogho krajeznavstva: Tezy dopovidej i povidomlennja. K. 1989. S. 42-43.
13. Kot S. Chesti svojeji ne zradyv (V.D. Otamanovskij) Represovane krajeznavstvo. K., 1991. S. 136.
14. Meljnuchuk L. Pro dijalnistj vchenykh Kabinetu vyuchuvannja Podillja: (1924 – 1929 roky) // Etnichna istorija narodiv Jevropy: zb. nauk. pracj 2003. Vyp. 15 S. 19-22.
15. Otamanovskij V. Krajeznavstvo na Podilli, najblyzhchi jogho zavdannja ta potreby j rolja v krajeznavchij praci Kabinetu vyuchuvannja Podillja. Vinnycja, 1926. 15s.
16. Otamanovskij V. Pro potrebu utvorennja Kabinetiv vyuchuvannja terytoriji u kuljturno-ekonomichnykh oseredkakh URSR mizhokruzhnogho (krajeznavchogho) znachennja (Z dosvidu Vinnyci) // Visti VUAN 1929. № 7-8. S. 31-35.
17. Prokopchuk V.S. Krajeznavstvo na Podilli : istorija i suchasnistj. K., 1995. 240s.
18. Solomonova T.R. Stanovlennja muzejnoji merezhi Podillja (1890 – 1924): problemy formuvannja ta zberezhennja muzejnoji kolekciji. Istorija Ukrajinu: malovidomi imena, podiji, fakty: nauk. Zbirnyk. K., 2006. Vyp. 33. S. 17-29.
19. Solomonova T.R. Vinnycjka filija Vsenarodnoji biblioteki pry UAN (VUAN) jak naukovyj centr (1920 – 1930) // Biblioteka v konspekti svitovoji kuljтуры, nauky, informacij: materialy Vseukr. nauk. prakt. konf. / Vinnyc. OUNB im. K. Timirjazjeva. Vinnycja, 2007. S. 165-168.

Статтю надіслано до редколегії 21.04.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.05.2019 р.

УДК 94(477.43/44) «1920»:2

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-71-75>

Михайло Панасюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Антицерковна діяльність радянської влади як невід'ємна складова політики формування комуністичного суспільства в 20-х роках ХХ ст. (на матеріалах Поділля)

Анотація. У статті досліджується антицерковна діяльність радянської влади в 20-х рр. ХХ ст. на території Поділля, суть партійного підходу стосовно релігійних питань та умови існування православних громад. Приділяється увага розпорядженням партійних органів в цій сфері, діяльності ліквідаційних комісій по відокремленню церкви від держави та антирелігійній пропаганді як способу впливу на суспільну свідомість.

Ключові слова: радянська влада, антирелігійна пропаганда, Ліквідаційні комісії, декрети, атеїстична сатира, Безвірник.

Православна Церква традиційно відігравала важливу роль в історії українського народу. Відносини держави та церкви мали завжди велике значення в контексті розвитку суспільства. Не менш важливими вони залишаються і сьогодні, сучасна правляча еліта визначає пріоритетні напрямки діяльності в духовній сфері, активізувались процеси пов'язані з такими проблемами як пріоритет духовних цінностей, національна церква, автокефалія. Одним із важливих і одночасно складних періодів в історії церкви є 20-ті рр. ХХ століття. У той час антирелігійна пропаганда набрала великого розмаху, прагнула повністю ліквідувати вплив церкви на суспільство. Цій проблематиці приділялась увага вітчизняних дослідників. Важливим дослідженням періоду є праця А. Зінченка «Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. [7]. Автор розкриває становлення Української Автокефальної Православної Церкви, а також показує становище інших церковних організацій в умовах комуністичної системи. Питання антирелігійної пропаганди та нормативно-правова база УСРР щодо церковних питань висвітлена в роботі Г. Лаврик «Зовнішній вияв релігійних вірувань у світлі вимог і мотивів здійснення свободи віросповідання у радянській Україні 1919 – 1920-х рр.», [11] у праці Г. Лаврик «Релігійні свята в «соціалістичному» календарі» [12]. Політика відокремлення

церкви від держави неодноразово досліджувалась О. Галамай [2] та І. Зінько [8], О. Зінько[9]. Проблеми існування монастирів на Поділлі в 20-30-х рр. досліджував Е. Слободянюк [18].

Проте залишається недостатньо висвітленим питання ролі антицерковної діяльності серед інших форм насадження комуністичної ідеології, комплексний характер антирелігійної кампанії. Тому метою статті є дослідження різних форм антицерковної діяльності та її вплив на свідомість населення на території Подільського краю.

З перших днів перебування при владі більшовицькі діячі розгорнули активну комуністичну пропаганду направлену на перевлаштування всього суспільства інтересам однієї партії. Навіть, ще повністю не укріпивши владу у Харкові, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим починає копіювати декрети та розпорядження Раднаркому РСФРР, зокрема ті, що стосувались церковних питань. Суть партійного відношення до релігії визначив тогочасний більшовицький лідер В. Ленін, який зазначив, що «все современные религии и церкви, все и всяческие религиозные организации марксизм всегда рассматривал как органы буржуазной реакции, служащие защите эксплуатации и одурманиванию рабочего класса» [14, с.16]. Вже Декрет про землю (8 листопада 1917 р.) позбавляв церкву права на землю, оскільки релігійні служителі прирівнювались до великих землевласників [10, с.1]. Декрет про розлучення від 29 грудня 1917 р. та Декрет про громадянський шлюб, про дітей та введення книг актів громадянського стану від 31 грудня 1917 р. засвідчили те, що держава на себе перейняла функції церкви [20, с. 1].

19 січня 1919 р. більшовицький уряд в Україні видав декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви», керуючись відповідним декретом Раднаркому РСФРР. Головні положення вказаного документа були наступними: відокремлення церкви від держави; заборонялось обмежувати свободу совісті; скасування релігійних обрядів та церемоній в державній сфері; заборонялося ухилення від виконання громадянських обов'язків з огляду на релігійні переконання; акти громадянського стану переходили у виключне відання світської влади; церковне майно проголошувалось «народним надбанням»; відокремлення школи від церкви, а викладання предметів релігійного характеру заборонялось [19, с. 35,36]

Окремим декретом церковно-монастирське майно переходило до відання Наркомату соціального забезпечення. Земельні, лісові угіддя, маєтки, будинки, та храми передавали місцевим радам. Останні мали право передавати їх у користування релігійним громадам [19, с.93].

Всі священнослужителі церкви вважались нелегальними діячами, легальними лише були групи з мирян, котрі орендували у держави церковне приміщення. Це стало головною причиною подання заяв жителями краю на оренду церковного приміщення. На території нашого краю зафіксовано значну кількість прикладів подібних заяв. Зокрема, заяви з проханням передати у користування церковне майно розглядала Ліквідаційна комісія по відокремленню церкви від держави при Липовецькому повітовому бюро юстиції [3, с. 3]. У протоколах засідання Ліквідаційної комісії від 3 лютого 1922 р. зазначено : «...передати Я. Пундику та Ф. Фартумському та іншим, в кількості 50 чол., в безкоштовне та безстрокове користування богослужбових приміщень з богослужбовими предметами в с. Копіївка» [3, с. 5], «...передати в безкоштовне, безстрокове користування Ф. Вінницькому, Е. Карамельщику та іншим, всього 35 чол. богослужбового приміщення (Собору) з богослужбовими предметами в м. Липовці...» [3, с.6], «...передати С. Цикуру, Ф. Бондарю та іншим... в безстрокове, безкоштовне, користування богослужбових приміщень в м. Монастирищі [3, с. 7].

Церква була позбавлена права юридичної особи. Все майно церков було взято на облік і знаходилось під пильним контролем ліквідаційних комісій, про що свідчать протоколи їх засідань [3, с. 1,2].

Антицерковна пропаганда стала частиною загального наступу на свідомість громадян з метою їх виховання в дусі комуністичної ідеології. Здійснювались заходи направлені на ліквідацію старих форм життя та насадження нових. Насамперед населення звикало до нових революційних свят та подій – Міжнародного дня солідарності трудящих (1 травня), Свято Комінтерну (1 липня), день народження К. Маркса (5 травня), річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Ольгопільська повітова комісія розглядала справу амністії, присвячену святу Першого травня [5, с. 11], а Ольгопільське повітове бюро юстиції переглядало справу амністії громадян, що відбувають покарання у зв'язку з четвертою річницею Великої Жовтневої соціалістичної революції [6, с. 22]. Подібних прикладів амністії громадян чи полегшення становища ув'язнених, приурочених до окремих комуністичних свят, чимало. Таким способом керівництво виховувало у громадян відчуття важливості даних подій і спонукало забувати старі церковні свята [4, с. 7].

Агітаційно-пропагандистський відділ Подільського губернського комітету КП(б)У у своєму звіті за 5-25 травня 1921р. подав таку інформацію: «Празднование 1 мая носило исключительно народный характер и проведено было на улице. Несмотря на дождливую погоду шествие по

городу, карнавал, парад и летучие митинги имели место во всех пунктах, которые были заранее для этой цели предназначены. Военские части и рабочие организации собрались на площади, где после выступления ряда ораторов началось чествование героев труда и Красной Армии. Вечером были уличные и закрытые кино. 5 мая – день рождения Карла Маркса был отмечен народным гулянием в саду, где сделан был доклад о жизни деятельности К. Маркса» [17, с. 71].

Особлива увага приділялась молоді краю, яка в насамперед повинна стати носієм комуністичної ідеології. Місцева газета «Вісти», від 8 липня 1921, розмістила таку інформацію: «Свято в честь Комінтерну молоді. Гайсин. Перше липня урочисто відсвятковано червоною молоддю Гайсина. Після зборів більш як 300 чол. з революційними піснями й оркестром музик пройшли в місто з демонстрацією» [1, с. 2]. Активні партійні та комсомольські діячі прагнули відвернути молодь від шанування традиційних християнських свят, міцно укорінених серед сільської молоді. Замість традиційного Різдва, комсомольці почали організовувати так зване «комсомольське Різдво». Якщо не змогли різко викоринити святкування Різдва, то прагнули хоча б підмінити його зміст. Форма свята ніби традиційна, але зміст протилежний, замість народження Христа народження нового життя та інші комуністичні гасла [15, с. 4].

Селянські організації КСМУ активно взялись за роботу, закликаючи молодь одержувати знання, ставати свідомими громадянами Радянської Республіки, взяти участь у боротьбі з бандитизмом [1, с. 3].

Газети «Вісти», «Молодий незаможник», «Известия», «Червоний край» завжди були наповнені лозунгами: «Хай живе Радянська влада», «Хай живе Червоне Поділля», «Хай живе пролетарська революція». Крім місцевої преси, на Вінничині розповсюджувались антирелігійні видання загальнореспубліканського характеру, зокрема київські видання: журнал «Безвірник», газета «Безбожник» та харківський «Войовничий безвірник». Метою існування подібних видань була дискредитація Православної Церкви, її кліру в очах суспільства, насадження атеїзму. Висміювання священників, церковних людей, формування відповідного образу служителів культу здійснювалось за правилом: «над чим сміються, те не поважають».

Атеїстична сатира та гумор всіляко заохочувались. Дискредитація священнослужителів велась цілеспрямовано, їх показували пережитком минулого, перешкодою на шляху комуністичного будівництва. Така політика давала результати. Поступово формувалось суспільство, значна частина якого мала войовничі атеїстичні погляди та виправдовувала жорстокість щодо єпископів, священників, монахів. Суспільство певною мірою було підготовлене до масових насильницьких дій, та репресій щодо церковних діячів, що розпочалися з початком 30-х рр. XX ст.

На I Всеукраїнському з'їзді спілок безвірників у Харкові в 1928 р. представник ЦК КП(б)У Маркітан у своєму виступі так визначив головні завдання політики партії щодо церкви: «В нашій країні релігія й релігійні організації теж є перешкодою, є гальмом нашого розвитку. Всі – партія, комсомол, професійні організації, кооперативні, літературні, громадянські організації радянського суспільства і державні органи мусять внести в плани своєї діяльності заходи для сприяння і проведення антирелігійної пропаганди. Нам потрібно звернути більшу увагу на використання театрів для цього фронту боротьби, кіно, наших щоденних газет і таке інше» [16, с. 51].

Якщо антирелігійна діяльність всіляко підтримувалась, то релігійна пропаганда була заборонена, про що свідчить Конституція 1924 р. У 1925 р. були заборонені будь-які релігійні процесії та церковні служби поза церковними стінами без спеціального письмового дозволу місцевої влади. Згідно закону 1929 р. «Про релігійні об'єднання» релігійним громадам дозволялося лише відправлення культів у храмах та молитовних будинках, а просвітницька та благодійна діяльність категорично заборонялася. Лише приватне навчання релігії батьків своїх дітей не вважалось пропагандою [13, с. 41].

Так, впродовж 20-х років XX ст. антирелігійна пропаганда стала невід'ємним чинником політики радянської влади, діяльність проти церкви стала складовою частиною комуністичного будівництва та застосовувалась поряд з іншими методами впливу на суспільство. Партійні, державні, комсомольські організації, а також газети, журнали, театр, кіно, будь-які культурні акції стали виразниками політики «войовничого атеїзму». Подільський край, де міцно зберігались християнські традиції, в 20-х роках XX ст. перебував під пильним прицілом антирелігійної політичної пропаганди, церква та православне населення краю прагнуло зберегти свою віру, вистояти в умовах тотальної антирелігійної війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вісти. 1921. 8 липня. С. 2-3.
2. Галамай О.М. Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х рр. XX ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету

- ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця. 2001. Випуск 3. 276 с.
3. Держархів Вінницької області. Ф. Р-456. Оп. 1. Спр. 43. 38 арк.
 4. Держархів Вінницької області. Ф. Р-456. Оп. 2. Спр. 21. 11 арк.
 5. Держархів Вінницької області. Ф. Р-1065. Оп. 1. Спр. 3. 18 арк.
 6. Держархів Вінницької області. Ф. Р-1065. Оп. 1. Спр. 29. 37 арк.
 7. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. Київ: Освіта. 1993. 256 с.
 8. Зінько І. Ю. Антирелігійна політика радянської влади на Вінниччині у 20-30-х рр.// Вінниччина: Історія та сучасність. Збірник матеріалів. Вінниця. 2002. С.147.
 9. Зінько О. В. Література 20-х років ХХ ст. про участь молоді в релігійному та антирелігійному рухах доби національно-культурного відродження України. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця. 2001. Випуск 3. 276 с.
 10. Історичні хроніки: Декрет про землю 1917 р.// minagro.gov.ua/node/24864
 11. Лаврик Г. Зовнішній вияв релігійних вірувань у світлі вимог і мотивів здійснення свободи віросповідання у радянській Україні 1919 – 1920-х рр.// Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2004. №2. С.341-347.
 12. Лаврик Г. Релігійні свята в «соціалістичному» календарі // Людина і світ. 2003. №10. С. 35-40.
 13. Лагодич М. Правове становище РПЦ в 1917 – 45 рр. // Богословський вісник: збірник наукових праць. Чернівці: Рута. 2009. Випуск №2. С. 39-48.
 14. Ленин В.И. Полное собрание сочинений (5 издание). Москва: Издательство политической литературы. 1968. Т. 17. 656 с.
 15. Молодий незаможник. 1922. № 2. С. 4.
 16. Перший Всеукраїнський з'їзд спілок безвірників // Безвірник. 1928. № 6-7 (червень-липень). С. 51- 55.
 17. Поділля в період відбудови народного господарства (1921 -25 рр.). Збірник документів та матеріалів. Вінниця. 1957. 627 с.
 18. Слободянюк Е.П. Нищення монастирів Поділля // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Хмельницький. 1995. С. 217-219.
 19. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год. 558 с.// <https://uk.wikisource.org/w/index.php?title>
 20. 19.01.1919 – Більшовицький уряд України ухвалив декрет про відокремлення церкви від держави та школи від церкви. Територія терору // territorterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=555

Михаил Панасюк

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
аспирант (Украина)

**Антицерковная деятельность советской власти как неотъемлемая составляющая
политики формирования коммунистического общества в 20-х годах XX в.
(на материалах Подолья)**

Аннотация. В статье исследуется антицерковная деятельность советской власти в 20-х гг. XX в. на территории Подолья, суть партийного подхода в отношении религиозных вопросов и условия существования православных общин. Уделяется внимание распоряжением партийных органов в данной сфере, деятельности ликвидационных комиссий по отделению церкви от государства и антирелигиозной пропаганде как способа воздействия на общественное сознание.

Ключевые слова: советская власть, антирелигиозная пропаганда, Ликвидационные комиссии, декреты, атеистическая сатира, Безбожник.

ABSTRACT

Mykhailo Panasiuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
graduate (Ukraine)

**Soviet power anti-church activity as an integral part of the forming policy of a communist
society in the 20s of the 20th century (on Podillya materials)**

From the first days of being in power, the Bolshevik activists launched an active communist propaganda. Soviet power decrees limited the church influence on the society, deprived of its legal actions. All the priests became illegal people, and church property was declared as "a national heritage".

Residents had to rent church buildings from the state, in the territory of our region there were a large number of applications for the transfer of church premises for the state free use.

Anti-church propaganda was accomplished to cultivate the spirit of communist ideology among the citizens. The population became accustomed to the new revolutionary holidays: May 1st, October Revolution, Karl Marx's birthday, and others.

Special attention was paid to the young people, the Komsomol leaders were eager to distract the young generation from the worshipping of Christian holidays.

Atheistic satire and humor were encouraged. The priests were called as the relic of the past, an obstacle to the communist construction way.

The church activists were satirized at on the pages of both the republican and local newspapers and magazines. The newspapers "Visty", "Young Negligent", "Izvestia", "Bezvirnyk" worked especially actively in this regard. The clerics' discrediting was done purposefully, the Soviet government sought to form an appropriate clergymen's image among the population. Anti-church policy gave its results. Gradually a society was formed, which most members had warlike atheistic views and justified the cruelty of bishops, priests, and monks.

Party and Komsomol organizations, professional, cooperative, literary, and public organizations were not allowed to organize educational and charity work, to carry out divine services outside the church. The Orthodox population lived in Podolsky Krai sought to preserve its faith in the difficult conditions of the anti-religious war.

Key words: Soviet power, antireligious propaganda, eliminative commissions, decrees, atheistic satire, unbeliever (atheist).

REFERENCES:

1. Visty. 1921. 8 lipnja. S. 2-3
2. Ghalamaj O.M. Realizacija polityky vidokremlennja cerkvy vid derzhavy u 20-kh rr.. XX st. na Podilli // Naukovi zapysky Vinnyckogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu im.. M. Kocjubynskogho. Serija: Istorija. VDPU im.. M. Kocjubynskogho. Vinnycja. 2001. Vypusk 3. 276 s.
3. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. R-456. Op. 1. Spr. 43. 38 ark.
4. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. R-456. Op. 2. Spr. 21. 11 ark.
5. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. R-1065. Op. 1. Spr. 3. 18 ark.
6. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. R-1065. Op. 1. Spr. 29. 37 ark.
7. Zinchenko A.L. Blaghovistja nacionaljnogho dukhu. Ukrajinsjka cerkva na Podilli v pershij tretyni XX st. Kyjiv: Osvita. 1993. 256 s.
8. Zinjko I. Ju. Antyreligijna polityka radjanskoji vlady na Vinnychchyni u 20-30-kh rr..// Vinnychchyna: Istorija ta suchasnistj. Zbirnyk materialiv. Vinnycja. 2002. S.147.
9. Zinjko O. V. Literatura 20-kh rokiv XX st. pro uchastj molodi v religijnomu ta antyreligijnomu rukhakh doby nacionaljno-kuljturnogho vidrozhennja Ukrainy. Naukovi zapysky Vinnyckogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu im.. M. Kocjubynskogho. Serija: Istorija. VDPU im.. M. Kocjubynskogho. Vinnycja. 2001. Vypusk 3. 276 s.
10. Istorychni khroniky: Dekret pro zemlju 1917 r.// minagro.gov.ua/node/24864
11. Lavryk Gh. Zovnishnij vyjav religijnykh viruvanj u svitli vymogh i motyviv zdijsnennja svobody virospovidannja u radjanskij Ukraini 1919 – 1920-kh rr..// Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy. 2004. №2. S.341-347.
12. Lavryk Gh. Religijni svjata v «socialistychnomu» kalendari // Ljudyna i svit. 2003. №10. S. 35-40.
13. Laghodych M. Pravove stanovyshe RPC v 1917 – 45 rr. // Boghoslovskij visnyk: zbirnyk naukovykh pracj. Chernivci: Ruta. 2009. Vypusk №2. S. 39-48.
14. Lenyn V.Y. Polnoe sobranje sochynenyj (5 yzdanye). Moskva: Yzdateljstvo polytycheskoj lyteratury. 1968. T. 17. 656 s.
15. Molodyj nezamozhnyk. 1922. № 2. S. 4.
16. Pershij Vseukrajinskij z'jizd spilok bezvirnykiv // Bezvirnyk. 1928. № 6-7 (chervenij-lypenj). S. 51-55.
17. Podillja v period vidbudovy narodnogho ghospodarstva (1921 -25 rr.). Zbirnyk dokumentiv ta materialiv. Vinnycja. 1957. 627 s.
18. Slobodjanjuk E.P. Nyshhennja monastyriv Podillja // Podillja i Volynj u konteksti istoriji ukrajinskogho nacionaljnogho vidrozhennja. Khmeljnyckij. 1995. S. 217-219.
19. Sobranje uzakonenyj y rasporjazhenyj roboche-krestjanskogho pravyteljstva Ukrainy za 1919 ghod. 558 s.// <https://uk.wikisource.org/w/index.php?title>
20. 19.01.1919 – Biljshovycykij urjad Ukrainy ukhvalyv dekret pro vidokremlennja cerkvy vid derzhavy ta shkoly vid cerkvy. Terytorija teroru // territorterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=555

Статтю надіслано до редколегії 19.04.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 29.05.2019 р.